

Стипе ШУВАР

СЕЛО У ТРАНЗИЦИЈИ

(неколико опаски о глобалном процесу дерурализације)

Што је и какво је било село у прошлости, то су социологија и социјална антропологија описали и протумачили у својим бројним истраживањима и студијама у току 20. стољећа. Но, што је и какво је село данас, у вријеме електроничке и биогенетичке револуције, које доносе велике и брзе промјене и у најзабитније закутке глобуса, те готово посве докидају изолираност и аутархичност живота људи у тзв. малим заједницама (*the small communities*), било с још племенским трибалским својствима, било са својствима традиционалног, у себе затвореног сељачког живота, тешко је рећи. Јер, готово да и нема рецентних истраживања о томе.

Социологија се још увијек више бави трагањем за селом какво је *било*, него ли опсервирањем села какво *јест*, какво је данас, у изазовима и искушењима сувремених транзиција.

Додуше, социологија на Западу је још пред које десетљеће открила *метрополитанско село*, као ону „социјалну лабораторију у којој се макроскопске промјене у структури могу проматрати кроз процес и интеграцију”. Наиме, то је село у околици (великог) града, које је изложено егзодусу из града, у које се, прво, настањује урбанит с могућношћу да бира еколошки повољније подручје настањености, друго, у којем су затечени ранији (веле)посједници чврсто везани за локалну традицију, треће, у којем живе они који су ту рођени и ту раде, као и они који су ту рођени а раде другдје и, најзад, четврто, ту још постоје и традиционални сељани: пољопривредници (сељаци), локални трговци и обртници. У то метрополитанско село досељавају „службеници који су се повукли као магарци да би живјели као принчеви”, те радници из града који су уштедјели

нешто средстава, па граде куће(ице) за становање или за ладање или су пак присиљени ту се настањивати због скупоће станова и земљишта у (великом) граду.

Социјална антропологија се пак релативно касно, а након што је била усмјерена једино на племенска, предцивилизацијска друштва (која су Англосаксонци називали „примитивнима”, Французи „архајскимима”, а марксисти „друштвима првобитне заједнице”), заинтересирала и за сељака као „незаобилазну фигуру на друштвеној позорници свијета”. Додуше, већ су се мислиоци и истраживачи 19. стољећа, које убрајамо у претече антропологије: *Sumner Maine*, *Maitland*, *Fustel de Coulange* бавили сељачким животом, али се у овој знаности нешто већи интерес за проучавањем села и сељаштва појавио тек после Другог свјетског рата, с уласком сељачких народа Азије, Средњег истока и Латинске Америке у сфере међународне политике.

У то вријеме *A. Kröber* дотадашња антрополошка проучавања сељаштва сажима у дефиницију, која је до данас можда остала најцитиранија: они „чине дјелимична друштва (*part-societas*) с дјелимичним културама (*part-cultures*); недвосмислено су рурални, упркос томе што живе у додиру с трговачким градовима; творе класни сегмент ширег стратифицираног система, унутар којег су далеко од тога да буду доминантна група; њима недостаје изолираност, политичка самосталност и самодовољност племенске популације, премда њихове локалне јединице упркос томе задржавају много од свог старог идентитета, интегрисаности и привезаности за тло и култ и приврженост жупским обичајима и народној умјетности”.

Као што је примијетио *Cliford Geertz*, *A. L. Kröber* је, дајући ову дефиницију, првенствено имао на уму европско сељаштво деветнаестог и раног двадесетог стољећа. Но, наглашавање фрагментарности сељаштва и сељачке културе, односно њихове припадности „ширем стратифицираном систему, у којем далеко од тога да су доминантна група” било је онда респектирано у социологији *case-studies*, односно у истраживањима малих, локалних, а заправо сеоских и сељачких заједница диљем глобуса, од Мексика до Индије и Индонезије. Бројни истраживачи били су пронашли у томе изванредно захвално поље истраживања. Но, данас, када је све у знаку глобализације и када се појавило *умрежено друштво (Castels)*, та су истраживања јењала. Њихов својеврсни резиме иначе је пружио, пред двадесетак година, *Richard Critchfield*, више радознали новинар него озбиљни истраживач.

На разлици сеоског, руралног и градског, урбаног, увелике су почивале класичне, а и бројне мање познате дихотомије у социологији, као што су *Mainovo* разликовање статусног друштва и уговорног друштва, *Spencerovo* разликовање војничког и индустријског друштва, *Tönniesovo*, разликовање заједнице (*Gemeinschaft*) и друштва (*Gesellschaft*), *Durkheimovo* разликовање друштва механичке солидарности и друштва органске солидарности, *Weberovo* разликовање традиционалног и рационалног, *Beckerovo* разликовање сакралног друштва и секуларног друштва, *Redfieldovo* разликовање народног друштва (*folk society*) и урбаног друштва (*urban society*), *Larsonovo* и *Rogersovo* разликовање традиционалног и модерног друштвеног система, итд. *Sorokin* и *Zimmerman* су пак описивали сеоску заједницу, као „мирног вједра воде”, а градску заједницу као „узаврели котао”, па су црте урбаности видјели прије свега у просторној и социјалној покретљивости, функционалној међузависности, просторној сегрегацији, партиципацији у интересним групама, сегментаризацији друштвених улога, секундарним друштвеним односима, толеранцији разлика, контроли понашања индиректним средствима.

Но многе од тих дихотомија и дефиниција данас нам мало користе у истраживању села и сељаштва, а у контексту промјена глобалног друштва, у чијим порамма село једва да још егзистира, осим као антропогеографско име (у том смислу на кугли земаљској још има око шест милијуна села!).

За те старије дефиниције и дихотомије већ је речено и да су „збуњујући неологизми који обично знање чине конфузним”. Узмимо за примјер дихотомију *Roberta Redfielda*. По њему, народно друштво (*folk society*) је поларни опозит урбаном друштву. Такво је друштво мало, изолирано, неписмено и хомогено, са чврстим осјећајем групне солидарности. Начин живота је упражњавањем обичаја уобличен у кохерентан систем који називамо „култура”. Понашање је традиционално, спонтано, некритично и особно, персонално. Не постоји експеримент нити размишљање, рефлексивна с интелектуалном сврхом. Сродство, његови односи и институције категорије су искуства, а породична група је јединица акције. Свето доминира над секуларним. Економија је прије статус него тржиште.

Проучавајући малу сеоску заједницу на полуотоку *Yucantanu* у Мексику, *Redfield* је запазио да се *folk society* дезинтегрира и иде у загрљај *urban society*, јер долази до повећања контаката, до хетеро-

гености, до дисоргености, до дисорганизације културе, до секуларизације и индивидуализације.

Као што је примијетио *Horace Miner*, *Redfieldov* идеални тип *folk society* је једна ментална конструкција. *Oscar Lewis* је пак на *Redfieldovu* дихотомију упутио шест примједби, а посљедња гласи: „Основа фолк-урбан дихотомије, како је употребљава *Redfield*, је систем вредносног расуђивања који садржи стару русоовску опаску о примитивним људима као отмјеним дивљацима и аксиом да се с цивилизацијом човек отуђује”.

И други су износили критике *Redfieldovih* интерпретација, напомињујући да је он успоређивао оно што није довољно успоредиво: *folk society* је затворен и самодовољан систем, док је *urban society* само овисни дио ширег (глобалног) система.

Било како било, сами социолози су већ пред пола стољећа примијетили да „разлике између села и града припадају ишчезавајућој прошлости”, те да се, ако то нису само по форми, све више огледају у културно-вредносној сфери. А један од социолошких класика, *Harry Elmer Barnes* је још много раније писао да „урбанизација руралног живота ствара доиста нову епоху у људској историји”.

Као што је запазио један од најбољих америчких руралних социолога *Paul Laandis*, некад је рурални живот „био релативно статичан, био је слијед сличних догађања у дубоким колотечинама обичаја”, а „данас (а *Laandis* је то писао половицом 20. стољећа) је рурални живот динамичан, изложен промјенама, он је мјешавина старе традиције и нове технике”. У старом руралном поретку „постојало је савршено прилагођавање, јер је живот био релативно стабилан, једноставан и сигуран, у новом метрополитанском поретку друштвено је прилагођавање непрестани проблем”, ту су нервна напетост појединаца, ту су изјаловљене наде и фрустрације, а разноликост улога и проблема избора непрестано разарају личност.

У сваком случају, не можемо иоле поуздано одговорити на питање: што се и колико у селу и са селом, у сељачком животу и у положају сељака, промијенило до краја 20. и на почетку 21. стољећа? А разлог је томе што су увелике јењала социолошка и антрополошка истраживања села, сеоског и сељачког живота, сељака као „незаобилазне фигуре на друштвеној позорници свијета”.

Да ли уопће још и постоји сељак у оном смислу како су га дефинирали социолози и антрополози прије пола и више од пола стољећа (цитирали смо дефиницију из пера *Kröbera*, па и из пера *Redfield-*

da, али ту су, рецимо, и познате дефиниције. *J. Stewarda, E. Wolfa, K. Wittfogela*)? Водећи европски социолог *Henri Mendras* написао је још пред неколико десетљећа књигу о крају сељака (*La fin des paysans*), констатирајући да се „води посљедња борба индустријског друштва против посљедњег дијела традиционалног друштва”. Но, није био сигуран да ће сељаштво посве ишчезнути док год се мора земља обрађивати, док ће појединци жељети јести *свој* крух и док ће поштивати природу.

На основу свега што знамо од раније, а и што можемо разабрати из доступних рецентних истраживања и новије литературе, чини нам се да је управо данас, у вријеме глобализације засноване на логици капитала, при крају *претварање сељака у постсељака*. А *постсељака* више ваљда нема ни у једном закутку глобуса, као што нема ни појава *посељачивања*.

Није могуће посвемашња *дерурализација*, а која би на другој страни довела до посвемашње *урбанизације*.

Што се тиче просторног кретања и размјештаја људи, *рурални ексодус* (бијега из села) није престао, али човјечанство је суочено и са све већим *урбаним ексодусом* (бијегом из града). Људске масе у Латинској Америци, Африци и Азији бјеже из сеоске биједе и доспијевају у градску биједу. Умјесто *урбаним* живи се *параурбаним* животом. Посриједи је *параурбанизација*, на чијем валу већ израстају и тридесетмилијунски градови, али у њима влада култура биједе (*culture of poverty*), у оном смислу како ју је дефинирао *Oscar Lewis*. У Сјеверној Америци и западној Европи, а донекле и у некадашњим британским доминионима, на дјелу је пак и *деурбанизација*, у смислу бијега из великих градова и њихове околице које се претварају у гроздове *метрополитанских подручја, мегалополисе, конурбације*. У земљама у којима је крахирао „социјализам ране индустријализације” социјализам чији је циљ био управо тај да урбанизира сељачке масе, да их из пољопривреде пресели у индустрију и смјести у градове и на прилазима градовима – а те земље данас називају земљама у транзицији – посриједи су упоредо процеси *дерурализације* и *деаграризације*, сада по мјерилима и у интересу капитала, односно профитне економије, и процеси *деурбанизације* и *дезиндустријализације*. А село, какво је затечено, ушло је у кошмар транзиције чији ће исход, изгледа, ипак бити његово ишчезавање у дифузно „гутању простора” који диктира пљачкашки „капитализам периферије” или, у бољем случају, „капитализам полуперифе-

рије”. То се, дакако, односи и на село у земљама које су донедавно биле у границама бивше Југославије.

По многочему изузетак је најмногљуднија и уједно још увијек најсељачкија земља свијета, Кина, која проводи неку своју, посебну транзицију, а у којој на градове притишће око 800 милијуна сељака.

Многи су социолози и антрополози раније били склони да, полазећи од нововјековне експанзије града на уштрб села и експанзије индустрије на уштрб пољопривреде, те големог трансфера становништва из руралних предјела и колотечина живота у урбане, прогнозирају исходе: свеопћа побједа града, а посвемашње ишчезавање села; град као једина врста насеља; урбана персоналност као једини тип персоналности; врло спорадична улога пољопривреде и по удјелу у друштвеном производу и по удјелу становништва које се њоме занима и од ње живи.

Но, ствари ипак нису тако једноставне. Човјечанство још увијек, на почетку 21. стољећа, а у околностима и информатичке и биогенетичке револуције, не осигурава себи довољно хране, уз то што се погоршава њезина каквоћа; у многим дијеловима свијета још постоји велика аграрна пренасељеност; селу, које се данас брже празни него икад раније, те многа села и посве ишчезавају услјед ексодуса људи из њих, насупрот стоји град, чије се бољке умножавају и који показује тежњу да се растерети, да експандира у околна сеоска подручја, да формира своје све веће прстенове, да се разлива у големе каотичне урбанизоване регије.

У насељима која се још сматрају сеоскима, мада се у њима више не живи иоле самодовољним сељачким начином живота, настањено је данас око двије и по милијарде људи. „Класични” или „традиционални” сељаци су међу њима можда још у већини, али се нагло губе њихове особине које их чине „класичним” и „традиционалним”, а уз њих живе комерцијализирани фармери, пољопривредни пролетери и беземљаша, дјеломични и рекреативни пољопривредници, радници на окућницама. Преостали сељаци траже нова упоришта за своје одржање, али су, као што је то запазио *Henri Mendras* упали у струју непрестаних промјена. Ни ми који пратимо њихову судбину не можемо иоле поуздано рећи, у којим ће их све смјеровима та струја носити и да ли ће их избацити на разне плићаке.

Сеоски живот се већ увелико урбанизирао, али није изгубио ни нека своја ограничења (она која су *Marxa* потакла на формулацију о „идиотизму сеоског живота”), ни неке своје предности. Пријет-

ње еколошке катастрофе, услијед полуције индустријских постројења, укључујући и аутомобиле и авионе, па и услијед кемизације саме пољопривреде и производње генетски модифициране хране, све више рађају чежњу за *повратком сеоском животу*, па и аспирације за тзв. здравом храном, за аутоконзумном пољопривредом, за чување везе човјека са земљом и природом, али не и без тековина урбаног начина живота. Више се не ради о дихотомији село – град, која је обиљежавала цијелу досадашњу повијест човјечанства, већ о успостављању *рурално-урбаног контнума*, у којем се урбане тековине дисперзирају и прилагођавају сеоској врсти настањености. То бисмо назвали *урбанизираним руризмом*.

Њива је, у земљама гдје је пољопривреда највише технизирана и кемизирана, постала *зелена творница*. По њој, око ње, па и изнад ње (пољопривредна авијација!) круже стројеви, она се посипа тонама умјетног гнојива, пестицида, хебрида, умјетно натапа и залијева, на њој самој већ се врше и прве дораде и прераде њезиних плодова. А и штала је постала налик на творницу, пуну уређаја и направа, у којој онај тко је надзире и њоме управља и није више сточар и пастир, који иде за благом, за стоком крупног и ситног зуба, чува је и надзире по пашњацима. Он је више налик на каквог механичара, техничара, кемичара, лаборанта. Сваки обрађивач поља мора бити, ако се више не ради о обради мотиком, ралом, плугом и радном стоком већ стројевима, често и комплицираним, не само помало агроном, него и помало инжењер и још више економист који мора рачунати што ће и колико произвести, уз које трошкове и како ће и по којој цијени произведено пласирати на тржиште.

Ако је тако, да ли су људи који раде на њиви као творници на отвореном и у штали као творници у затвореном – сељаци, да ли их се може сматрати сељацима?

У Кини још има 800 милијуна сељака, а у Индији барем 500 милијуна, земље јужне Азије и већина земаља Африке, па и већина латиноамеричких земаља још су ипак сељачке земље, бивше социјалистичке земље нису више сељачке али нису постале ни неселјачке, у западној Европи, Сјеверној Америци, Аустралији, на Новом Зеланду, модерни пољопривредник је у понечему задржао и црте класичног сељака, односно фармера, у Израелу кибуци и мошаве изражавају тежњу за једном новом руралном укорјењеношћу. Постоји, дакле, разноликост, али су тенденције ипак посвуда исте: да

се произвођач хране из *сељака*, који живи више-мање аутархично и производи за себе, а другима даје или продаје онолико колико мора, претворе у *постсељака*, који све производи за тржиште (све више свјетско) и на тржишту све купује.

Пољопривреда и село показују се у својој разноврсности диљем глобуса, али посвуда су у транзицији, у трагању за новим идентитетом.

Сељак је кроз историју егзистирао као биће цивилизације које је привезано за земљу и чији се круг живота и интереса затвара у малу, сеоску заједницу, али која није била до краја самодоволна већ је била повезана са градом те ипак интегрирана у глобалну цивилизацију, а коју можемо сматрати аграрном управо због тога што се већина људи бавила пољопривредном и живјела као сељаци.

Но, на мјесту сељака у недалекој будућности могло би ступити неко ново биће, које ће такође обрађивати земљу, узгајати биљке и животиње и осигуравати храну и за аутоконзум и за тржиште, жељно и самоорганизирања и самоодлучивања и интегрираности у шире друштво, али које ће такођер настојати да се скраси у малим присним заједницама, а без шанси да се склони с вјетрометина глобалне супертехнизиране и софистициране, од природе отуђене, дакле „неприродне” цивилизације.

REFERENCE

- Richard Critchfield: *Villages*, Anchor Press, New York 1983.
H. J. Gans: *The urban Villagers*, Mac Millan, New York 1962.
Victor D. Hanson: *Field without Dreams: Defending the Agrarian Idea*, The Free Press, New York 1996.
A. L. Kröber: *Antropology*, New York 1948
Paul H. Landis: *Rural Life in Process*, New York 1956.
Henri Lefebvre: *Du rural à urbaine*, Paris 1970.
Daniel Lerner: *The Passing of Traditional Society*, The Free Press, Glencoe 1968.
Oscar Lewis: *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*, Random House, London 1959.
Charles P. Loomis, Alan J. Beegle: *Rural Sociology*, Englewood Cliffs 1963.
William Alex McIntosh: *Sociologies of Food and Nutrition*, Plemun Press, New York 1996.
Matthew Melko, Thomas E. Koebernick, David Michael Orenstein: *Millfield on Saturday: Searching for in Metropolitan Village*, Wrigt State University Press, Dayton, OH, 1994.
Henri Mendras: *La fin des paysans*, Futuribles, S. E. D. E. S, Paris 1967.

- Robert Redfield: *The Little Community; Peasant Society and Culture*, The University of Chicago Press, 1973.
- Theodor Shanin (ed.) *Peasants and Peasant Societies*, Penquin Books, London 1971.
- P. A. Sorokin, Carl C. Zimmerman: *Principles of Rural Sociology*, New York 1929 (fotokopije)
- Stipe Švar: *Sociologija sela*, I i II, „Školska knjiga” Zagreb 1988.
- E. R. Wolf: *Peasants*, Engelwood Cliffs, New Jersey, 1966.
- David O Bran et al.: *Household Production and Simptoms of Stress in Post-Soviet Russian Villages*, časopis „Rural Sociology”, № 3/1999.
- Ivan Cifrić: *Globalizacija i ruralni razvoj*, časopis „Sociologija sela” 1/4/1998.
- C. Gertz: *Studies in Peasant Life: Community and Society*, u časopisu „Bional Review of Antropology 1961”, Stanford University Press, 1962.
- Oskar Levis: *Kultura bede*, časopis „Kultura”, Beograd, br. 70/1985.
- Charles P. Loomis: *The Nature of Rural Social Sistem*, časopis „Rural Sociology” № 2/1950.
- Okrugli stol: „*Selo u tranziciji*”, časopis „Sociologija sela”, Zagreb 1/2/2002.
- R. E. Pahl: *Rural-Urban Continuum*, časopis „Sociologia Ruralis”, № 3-4/1996.
- Robert Redfield: *The Folk Society*, časopis „American Journal of Sociology”, vol. 52, № 3, 1947.
- Selo u tranziciji*, časopis „Sociologija sela”, Zagreb, 1/2/2000.
- Milan Župančić: *Seoska modernizacija i tranzicija*, časopis „Sociologija sela” 1/4/1998.

